

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

Isländska ortnamn i svensk text

Joakim Lilljegen

Specialarbete, 15 hp
Svenska språket
Ht 2009
Handledare: Anna Helga Hannesdóttir
Examinator: Maja Lindfors Viklund

Sammandrag

Denna uppsats handlar om hur isländska ortnamn återges i svenska texter. Särskilt fokus har lagts på de svenska *exonymerna* – ortnamnsformer som till sin skriftbild avviker från de lokala ortnamnen, *endonymerna*, på fler sätt än enbart genom annorlunda bruk av diakritiska tecken och/eller utbyte av de för svenskan främmande bokstäverna *ð*, *þ* och *æ*. Ortnamnsformer som är identiska med endonymerna sånär som på bruket av diakritiska tecken och/eller återgivandet av de tre ovan nämnda isländska grafemen kallar jag *pseudo-endonymer*.

Som empiriskt material har isländska ortnamn ur arton verk från genrerna sagaöversättningar, nutida romaner och resehandböcker sammanställts och analyserats. Även isländska geografiska namn i *Nationalencyklopedin*, som har kallats det närmaste svenskan har en riksläkare för formval och stavning av utländska ortnamn, har tagits med i studien.

Variationen i ortnamnsbruket inom och mellan genrerna är stor. Generellt sett är försvenskningar av ortnamnen vanligare i sagaöversättningarna medan de isländska endonymerna oftare används i översättningar av modern skönlitteratur. Bortsett från landsnamnet "Island" finns det ingen svensk form för någon isländsk geografisk lokalitet som kan kallas helt etablerad. De svenska former som är vanligt förekommande – "Hemön", "Nordlandet", "Reykjavik", "Sydlandet", "Tingvalla" eller "Tingvallarna", "Västfjordarna", "Västlandet", "Västmannaoarna", "Östlandet" och "Östfjordarna" – används alla vid sidan om eventuella pseudo-endonymer och isländska endonymer i svensk text.

I en sammanställning över förordade svenska former för utländska geografiska namn borde de elva ovan nämnda formerna tas med som uppslagsord jämte de isländska endonymerna. Även den etablerade formen "Island" hör hemma i en sådan sammanställning, dels som namnet på ön, dels som kortform för namnet på republiken.

Nyckelord: toponymer, endonymer, exonymer

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1 Egennamnens egenskaper.....	1
1.2 Syfte och frågeställningar.....	3
2. Material och metod.....	3
3. Definitioner och forskningsöversikt.....	5
3.1 Endonymer, exonymer och pseudo-endonymer.....	5
3.2 Svensk ortnamnsforskning.....	7
3.3 Isländsk ortnamnsforskning.....	9
3.4 Rekommendationer vid återgivandet av isländska ortnamn.....	9
4. Resultat.....	11
4.1 Sagaöversättningar.....	11
4.2 Skönlitteratur.....	14
4.3 Resehandböcker.....	16
4.4 Uppslagsverk.....	17
4.5 Resultatsammanfattning.....	18
5. Diskussion och analys.....	19
5.1 Exonymerna.....	19
5.2 Skillnader mellan och inom genrerna.....	22
5.3 Avslutning.....	25
Litteraturförteckning.....	26
Källor.....	26
Tryckt material.....	26
Webbsidor.....	27
Övrig litteratur.....	27
Tryckt material.....	27
Webbsidor.....	28
E-brev.....	29

1. Inledning

Vad hette Erik den rödes gård på Grönland? Brattahlíð, Brattahlid, Brattalid eller Brantlid? Och borde nybyggarens eget namn kanske hellre skrivas "Eirik", "Eiríkr" eller "Eiríkur"? Det var funderingar som dessa som under ett översättningsarbete ledde mig in på frågan om hur man i svenskan bör återge främmande egennamn.

Denna uppsats handlar om hur isländska ortnamn behandlas i svenska texter. Fokus ligger på exonymerna, d.v.s. de svenska ortnamnsvarianter som avviker från de lokala isländska ortnamnen (se kapitel 3.1). Innan syftet med studien presenteras, går jag igenom egennamnens språkliga särdrag, vilka kan medföra problem i bl.a. översättningar, samt de motsättningar som finns mellan rekommendationer som olika språkvårdsinstanser ger när det gäller hur främmande ortnamn bör återges.

1.1 Egennamnens egenskaper

Egennamn utgör en särskild enhet inom språket. De brukar oftast räknas till ordklassen substantiv, men de skiljer sig från de övriga substantiven (appellativen) på flera punkter. T.ex. har egennamnen vissa formrestriktioner och de stavas oftast med versal begynnelsebokstav. Egennamn har dessutom en i sammanhanget unik referent, d.v.s. en bestämd namnbärare som åsyftas. Appellativet *dalarna* kan syfta på vilka dalar som helst, medan ortnamnet *Dalarna* syftar på landskapet. Appellativet *sten* kan syfta på vilken sten som helst, medan personnamnet *Sten* i ett givet sammanhang enbart syftar på en viss individ. Att det finns tusentals olika personer som heter Sten spelar då ingen roll (jfr Andersson 1994).

En annan avgörande skillnad mellan egennamn och appellativ är det semantiska innehållet. Alla stenar har vissa egenskaper gemensamt, de är hårda och uppbyggda av vissa mineraler. Att någon heter Sten säger däremot väldigt lite om personens egenskaper. Namnets "betydelse" och etymologi, att det ursprungligen kommer från appellativet *sten*, är sällan intressant, utan den huvudsakliga funktionen hos namnet är att peka ut en särskild referent.

Samma sak gäller i stor utsträckning även för ortnamn. Visserligen är ortnamnen i germanska språk, dit både svenskan och isländskan räknas, ofta uppbyggda som sammansättningar där det sista ledet visar vilken sorts geografisk lokalitet som namnet står för (Alving 1935:389), t.ex. ”Brännö”, ”Rådasjön” eller ”Älvsborgsfjorden”. Ortnamnens huvudfunktion är dock ändå att referera till en särskild plats. Det märks inte minst när efterleden inte avslöjar vilken typ av plats namnet beskriver. T.ex. är Saltholmen ingen holme utan en udde och hamn, och Västerås är varken en ås eller en åmynning (då det etymologiskt kommer från *Westraarus*, 'västra åmynningen', Wahlberg 2003:371) utan en stad.

Egennamnens eventuella semantiska innehåll är alltså ofta ointressant, och därför står de sällan med i ordböcker och ordlistor. För att få svar på vilken form och stavning man bör använda får man istället tillgå andra källor. För svenska språket finns dock ingen tydlig riksläkande källa för val och stavning av utländska ortnamn. För exempelvis norskan finns *Geografilista*, en förteckning över anbefallda norska former för utländska ortnamn, utgiven av Norsk språkråd,¹ men en svensk motsvarighet till den saknas. Därför får man istället ta hjälp av exempelvis *Utrikes namnbok*, som innehåller officiella svenska namn på länder, eller *TT-språket*, som bl.a. har förteckningar över svenska namn på vissa utländska städer och provinser.

För främmande ortnamn rekommenderar Språkrådet att ”hävdvunna svenska namnformer”, t.ex. *Florens* och *Bryssel*, bör användas, och inte lokala namnformer såsom *Firenze*, *Brussel* eller *Bruxelles*. När etablerade svenska former saknas rekommenderas att namnet återges som på originalspråket med diakritiska tecken och främmande bokstäver såsom *ð*, *þ* och *æ* (*Svenska skrivregler* 2008:91–92 & 217).

Språkrådet framhåller att *Nationalencyklopedin*, som innehåller över 20 000 olika geografiska namn (Sjögren 1999), är det närmaste svenskan har en riksläkande källa för utländska ortnamn. *Nationalencyklopedin* skiljer sig dock på flera punkter från övrig svensk språkvård, t.ex. genom att använda namnformer såsom *Athen* och *Canada* istället för formerna *Aten* och *Kanada* som förordas av bl.a. Språkrådet och *TT-språket* (*Språkrådet*).

¹ Nuvarande Språkrådet. De två myndigheterna i Sverige och Norge har identiska namn.

De riktlinjer som finns går alltså isär. Det närmaste som vi har en riksläkare för geografiska namn, *Nationalencyklopedin*, använder andra principer än bl.a. Språkrådet, TT-språket och SAOL (där t.ex. uppslagsordet *kanadensare* förklaras som ”inv. i Kanada”).

Under hösten 2009 har det fattats beslut om att Språkrådet ska överta samordningsansvaret för *Utrikes namnbok* från Utrikesdepartementet. I samband därmed har det framförts idéer på Språkrådet om en utvidgning av listan och om att riktlinjer för återgivandet av främmande geografiska namn på svenska borde sammanställas och sättas på pränt.¹ Huruvida en sådan framtida sammanställning kommer att publiceras i en ny upplaga av *Utrikes namnbok* eller i någon annan form är ännu inte avgjort.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med min studie är att kartlägga hur isländska ortnamn återges i svenska texter. Följande frågeställningar kommer jag att försöka besvara:

- Finns det isländska ortnamn som har etablerade svenska former?
- Vilka olika tillvägagångssätt i överförandet av ortnamn från isländska till svenska går det att identifiera i det undersökta materialet?
- Finns det drag i ortnamnsbruket som är unikt eller utmärkande för vissa genrer?

2. Material och metod

Det undersökta materialet består av ca 1 000 isländska ortnamn, som är hämtade ur arton olika källor. Tretton² olika författare och tolv olika svenska översättare har gett upphov till källorna. Även isländska ortnamn ur uppslagsverket *Nationalencyklopedin*, både den tryckta utgåvan och den digitala versionen, har tagits med i materialet. Källorna kan delas in i fyra olika genrer: Sagaöversättningar, modern

¹ Enligt uppgifter i ett e-brev från Ola Karlsson, 24 november 2009.

² De okända upphovsmännen till de två islänningasagorna är ej medräknade.

skönlitteratur, resehandböcker och uppslagsverk. Utöver *Nationalencyklopedin* utgörs källorna av verken som presenteras i listan nedan:

- *101 Reykjavik* av Hallgrímur Helgason, översatt av John Swedenmark (2000, 346 s.),
- *Glasbruket* av Arnaldur Indriðason, översatt av Ylva Hellerud (2003, 262 s.),
- *Island* av Rowland Mead, översatt av Åsa Hjalmarsson (2005, 128 s.),
- *Island* av Lance Price och James Proctor, översatt av Margareta Torfgård Hallgren (2008, 144 s.),
- *Island: Allt du behöver veta* av David Williams, översatt av Kjell Waltman (1998, 128 s.),
- *Island: En resa till sagornas och vulkanernas ö* av Eric Karlsson (1999, 254 s.),
- *Islandsguiden* av Olov Isaksson och David Isaksson (1988, 134 s.),
- *Nials saga* översatt av A. U. Bååth (1879, 356 s., & 1909, 240 s.),
- *Njals saga* översatt av Hjalmar Alving (1943, 422 s.),
- *Njals saga* översatt av Ingegerd Fries (1981, 353 s.),
- *Njals saga* översatt av Lars Lönnroth (2006, 413 s.),
- *Njáls saga* av Brynhildur Þórarinsdóttir, översatt av John Swedenmark (2004, 61 s.),
- *Sagan om svínfellingarna* översatt av Sten Kindlundh (2008, 14 s.),
- *Skimmer* av Göran Tunström (1996, 242 s.),
- *Skugga-Baldur* av Sjón, översatt av Anna Gunnarsdotter Grönberg (2005, 128 s.),
- *Universums änglar* av Einar Már Guðmundsson, översatt av Inge Knutsson (1996, 221 s.), och
- *Vinterstaden* av Arnaldur Indriðason, översatt av Ylva Hellerud (2007, 301 s.).

Samtliga verk ur vilka materialet har hämtats är alltså på svenska. Tre har svenska som originalspråk, medan tretton är översatta från isländska¹ och de övriga tre översatta från engelska. Handlingarna i de valda sagorna och romanerna utspelar sig på Island och innehåller därför ett stort antal isländska ortnamn. Romanerna är skrivna av prisbelönta och välkända författare.

¹ Jag använder här en isländsk definition av ”isländska” och skiljer alltså inte mellan språkets olika utvecklingsstadier.

För att sammanställa det empiriska materialet har jag excerperat olika namnformer för isländska geografiska lokaliteter under genomläsning av de arton källorna ovan. Ur *Nationalencyklopedin* har ortnamnen hämtats ur ett tiotal artiklar med anknytning till Island. Ett urval av ortnamnsbeläggen, innehållande för materialet både frekventa och ovanliga former, presenteras genrevis i kapitel 4.

3. Definitioner och forskningsöversikt

I detta kapitel definieras först de begrepp som används i uppsatsen. Därefter redovisas de delområden inom svensk och isländsk ortnamnsforskning som är relevant för min studie. Slutligen redogörs för olika rekommendationer och uttalade principer för återgivning av isländska namn i svensk text.

3.1 Endonymer, exonymer och pseudo-endonymer

Med begreppet *ortnamn* brukar man inom ortnamnsforskningen inte enbart mena namn på orter, s.k. *bebyggelsenamn*. Även namn på t.ex. administrativa enheter, namn på naturformationer, också kallade *naturnamn*, och namn på vissa människoskapade tingestar, såsom kanaler, stenrösen och vägar, inbegrips med termen. I den statliga utredningen *Ortnamns värde och vård*, SOU 1982:45, definieras *ortnamn* som ”en under en viss tid och i en viss krets av människor entydig benämning på en viss geografisk lokalitet” (s. 17, kursiverat i originalet).

Ett exempel på ortnamn är *Göteborg*, som används för en stad på den svenska västkusten. Samma geografiska lokalitet kan även kallas t.ex. *Gautaborg*, *Gotemburgo*, *Gotenburg*, *Gothenburg* och *Gøteborg*. Dessa olika namnformer kan delas in i två grupper beroende på om de är inhemska/officiella eller utländska/icke-officiella. Den förra gruppen, dit enbart formen *Göteborg* räknas, kallas *endonymer*, ett begrepp introducerat av slavisten Otto Kronsteiner på 1970-talet (Rostvik 1987). En och samma geografiska lokalitet kan mycket väl ha fler än en endonym, s.k. *allonymer* (Ringstam 2005:37), som *Åbo* och *Turku*. Med *endonymspråk* menar jag det språk som en endonym ”tillhör”. Således

är svenska endonymspråk för *Åbo*, medan finska är det för *Turku*. I denna uppsats är det dock enbart aktuellt med *en* endonym per geografisk lokalitet, eftersom studien berör Island, som har isländska som enda officiella språk.

De övriga ortnamnsformerna för *Göteborg* ovan kallas *exonymer*, en term som myntades av geografen Marcel Arousseau på 1950-talet (Rostvik 1987). *Exonymer* har definierats på följande vis av FN:s expertgrupp för geografiska namn:

Ett geografiskt namn använt i ett visst språk för ett geografiskt objekt beläget utanför det område där språket i fråga har officiell status och avvikande till sin form från det namn som används i det officiella språket eller de officiella språken i det område där det geografiska objektet är beläget (Rostvik 1987:281).

Vad ”avvikande till sin form” i sin tur innebär råder det delande meningar om. Brodal (1999) lägger stor vikt vid uttalet och menar t.ex. att en av anledningarna till att norskans ”Mexico by” inte kan klassificeras som endonym är att uttalet [ks] för bokstaven *x* avviker från ”den korrekta [h]” (Brodal 1999:165). Ringstam (2005:36) säger å andra sidan att det enbart är skriftbilden som avgör om formen ska betraktas som endonym eller exonym. Exempelvis är ”Paris” en endonym i svenskan, trots att det svenska uttalet med hörbart *s* avviker från det franska (a.a.). Eftersom mitt material uteslutande består av skriven text kommer jag att hålla mig till Ringstams definition och enbart utgå ifrån stavningen för att klassificera ortnamnen som endonymer och exonymer.

Synen på hur stor vikt man bör fästa vid diakritiska tecken har lett till ytterligare oenighet kring exonymbegreppet. Enligt en terminologiordlista utgiven på uppdrag av FN:s expertgrupp för geografiska namn (Kadmon m.fl. 1992), omtalad i Raper (1997), måste en exonym avvika från endonymen på fler sätt än enbart genom skiftande användning av diakritiska tecken. En liknande definition, där man bortser från förändring, borttagande eller tillägg av diakritiska tecken, återfinns i resolution 19 från den tredje konferensen för FN:s expertgrupp för geografiska namn (UN 1979:36). Med den definitionen vore exempelvis formerna ”Goteborg” och ”Umeå” fullgoda versioner av endonymerna *Göteborg* och *Umeå*. Att bortse från diakritiska tecken vid klassifikation av ortnamn medför alltså problem, vilket kanske kan vara svårt att förstå för dem som har modersmål som skrivs utan diakritiska tecken.

Visserligen fyller diakritiska tecken olika funktioner i olika språk och i vissa språk kan man ibland utelämna dem. I exempelvis spanskan, där akuta accenter markerar betoning, brukar man ofta inte sätta ut accenterna ovanför versaler (t.ex. kan det spanska namnet på den baskiska provinsen Araba både skrivas *Alava* och *Álava*). I isländskan och svenskan däremot, där akuta accenter resp. ringar och prickar ovanför vokaler markerar skillnaden mellan olika bokstäver, är det högst olämpligt att bortse från diakritiska tecken vid klassifikation av ortnamn och t.ex. ange *Hogasvagen* som allonym till *Högåsvägen*.

I denna uppsats har jag valt en medelväg mellan att klassificera *Goteborg* och liknande former som antingen endonymer (som bl.a. UN (1979:36) rekommenderar) eller exonymer (som bl.a. Ringstam (2005:35–42) rekommenderar). Ortnamnsformer som är identiska med endonymen sånär som på bruket av diakritiska tecken kallar jag istället *pseudo-endonymer*, ett begrepp som Brodal (1999) använder för ortnamn som är identiska med endonymen sånär som på uttalet (som i exemplet med *Paris* ovan). Då jag som tidigare nämnts bortser från hur ortnamnen uttalas, tar jag mig friheten att använda termen *pseudo-endonym* annorlunda än Brodal. Då är exempelvis *Fünfkirche* och *Pe uj* exonymer för det ungerska stadsnamnet *Pécs*, medan *Pecs* är en pseudo-endonym. För att ge överblick av resonemangen ovan redovisas endonymer, pseudo-endonymer och exonymer för tre ortnamn i tabell 1 nedan:

Tabell 1

Endonymer	Pseudo-endonymer	Exonymer
<i>Göteborg</i>	<i>Goteborg</i>	<i>Gautaborg</i> m.m.
<i>Pécs</i>	<i>Pecs</i>	<i>Fünfkirche</i> m.m.
<i>Umeå</i>	<i>Umea</i>	<i>Uumaja</i> m.m.

3.2 Svensk ortnamnsforskning

De svenska ortnamnsforskarna har av lättförståeliga skäl främst intresserat sig för ortnamn i Sverige, Finland och andra områden med svensktalande befolkning. Det finns dock ett antal studier med fokus på svenska namn för platser utanför dessa områden. Exempelvis genomförde Rostvik (1987) en undersökning av endonym- och

exonymbruk i ett halvdussin svenskspråkiga skolatlas. Han konstaterade bl.a. att naturnamn ”behandlas mycket olika och till synes utan system av atlasredaktörerna” (Rostvik 1987:285). T.ex. kan det som i en kartbok kallas ”Scillyöarna” och ”Channel Islands (Normandiska öarna)” återges i en annan kartbok med ”Isles of Scilly” och ”Kanalöarna”. Endonymer och olika exonymer blandas alltså om vartannat.

Också namnen på städer och regioner varierade, då vissa kartböcker hade endonymerna som huvudform och exonymerna inom parantes, t.ex. ”Venezia (Venedig)”, medan andra redovisade namnformerna tvärtom, d.v.s. ”Venedig (Venezia)”. Mer enhetliga var benämningarna på länder, där i princip enbart exonymer, såsom *Belgien*, *Frankrike* och *Nederländerna*, användes (Rostvik 1987).

Mattisson (1993) delar in svenskans exonymer i de tre grupperna översättningar, lån och anpassningar. Exempel på sådana exonymer är i tur och ordning ”Påskön” för spanskans *Isla de Pascua*, ”Venedig” (från tyskan) för italienskans *Venezia* och ”Stora Bält” för danskans *Storebælt*.

Kartläggning av ortnamnsstrukturer inom två- eller flerspråkiga områden, t.ex. Finlands kustland och norra Sverige, kan belysa hur svenska ortnamn kan bildas. T.ex. menar Edlund (1989), med utgångspunkt i äldre stavningar av ortnamn i Norrbotten och Västerbotten, att en del svenska ortnamn i norra Norrlands kustområden ursprungligen kom till genom partiell översättning från finska, d.v.s. att ortnamnets förled behölls i finsk form medan efterleden översattes till svenska. Exempelvis kan *Rosvik*, som i svenska dokument från 1500-talet omnämns som bl.a. *Rodzuigh* och *Rodzswiick*, ha sitt ursprung i ett gammelfinskt **Ruod̄dinlaksi*, 'Svenskviken'. Omvänt kan ett samiskt namn på Sunderbyn, *Suntekille*, ha behållit det svenska förledet medan efterledet motsvarar finskans *kylä*, 'by' (Edlund 1999). Detta tillvägagångssätt när det gäller bildandet av nya ortnamn, att behålla förledet i ett utländskt ortnamn men översätta efterledet, återkommer jag till i diskussionen i kapitel 5.

R e- Dravi a (1991) har beskrivit hur svenska ortnamn återges i lettisk skönlitteratur, vilket kan fungera som jämförelse åt hur isländska ortnamn behandlas i svensk text. Lettisk språkvård har som riktlinje att försöka återge endonymernas lokala uttal med lettisk stavning, vilket leder till en brokig skara exonymer, såsom *Geteborga*, *G teborga*, *J teborga* och *J teborja*. Många lettiska författare och översättare ger dessutom ortnamnens alla beståndsdelar lettisk skepnad, t.ex. ”Siena

tirgus” (*Hötorget*), ”Kara a iela” (*Kungsgatan*) och ”Bru inieku sala” (*Riddarholmen*) (Re-Dravi a 1991).

3.3 Isländsk ortnamnsforskning

Också de isländska ortnamnsforskarna har främst studerat de inhemska formerna av inrikes ortnamn. Först på 1910-talet började man intressera sig för samtida ortnamn. Innan dess hade ortnamnsforskningen vuxit fram ur intresset för sagalitteraturen och man hade bl.a. studerat gamla gårdsnamn för att se vad de kunde berätta om öns tidiga historia, ofta i tron om att det mesta som stod i sagorna var historiskt korrekta och tillförlitliga uppgifter (Vilmundarson 1999).

En utveckling som är intressant för denna studie är att vissa ortnamnsforskare under de senaste årtiondena har börjat ifrågasätta att förleden i ortnamn som *Dýrafjörður*, *Hauksstaðir* och *Hrútsstaðir* verkligen är personnamn. Tidigare hade de flesta isländska ortnamnsforskarna tagit för givet att ortnamnen visade på att män vid namn Dýri, Haukr och Hrútr hade varit de första att komma till platsen eller bygga en gård där. Enligt Vilmundarson (1999) behöver dock exempelvis *Hrútsstaðir* inte nödvändigtvis komma från mansnamnet *Hrútr*, utan skulle också kunna vara bildat ur appellativet *hrútr*, 'gumse' eller 'bagge'. Ortnamnet kan jämföras med t.ex. *Galtastaðir*, *Kálfastaðir* och *Lambastaðir*, där förleden absolut borde komma från appellativen, då *galt*, *kalv* och *lamm* inte har använts som personnamn (Vilmundarson 1999).

3.4 Rekommendationer vid återgivandet av isländska ortnamn

Det finns som nämnts ovan flera olika tillvägagångssätt och riktlinjer för hur man bör återge utländska ortnamn på svenska. I *Svenska skrivregler* rekommenderas som sagt att man ska använda endonymer när en vedertagen svensk form saknas. En fördel med att göra så är att endonymerna kan förmedla en känsla av den lokala kulturen och miljön. En risk kan vara att skribenter eller översättare som inte har mycket goda kunskaper i endonymspråket kan råka förvanska ortnamnen, t.ex. genom att kopiera böjningar och kasusändelser rakt av. En nackdel med metoden är att läsaren kan uppleva eventuella främmande tecken hos endonymerna som irriterande istället för intressanta eller exotiska (jfr

Hannedóttir 1998). Därför kan vissa välja att utelämna diakritiska tecken och ersätta främmande bokstäver med snarlika svenska. Anledningen till detta kan även vara teknisk genom att förlaget eller tryckeriet inte har utrustning som kan återge de främmande tecknen.

Språkrådet rekommenderar att *þ* sorteras som *th* i alfabetiska listor, vilket kan tolkas som att det är med *th* som Språkrådet rekommenderar att *þ* ersätts ifall det skulle vara nödvändigt av tekniska skäl. *Ð* kan ersättas med *dh*, som i Språkrådets benämning på bokstaven, ”isländskt edh” (*Svenska skrivregler* 2008:234 & 241). Alving (1935:390) hade istället som princip i sina sagaöversättningar att ersätta *ð* med *d*, och *þ* med *t*. I *Nationalencyklopedin* ersätts *þ* med *th* (Sjögren 1999), medan isländskans *ð* behålls.

Båda dessa metoder har sina logiska förklaringar: I besläktade ord motsvaras ofta ett *ð* i isländskan av ett *d* i svenskan (t.ex. *bæði*, 'både', *með*, 'med', och *við*, 'vid'), medan *þ* ofta motsvaras av *t* (t.ex. *þola*, 'tåla', *þrír*, 'tre', och *þungur*, 'tung'). Därför är det motiverat att även i egennamn ersätta *ð* med *d*, och *þ* med *t*. Fonologiskt har *ð* och *þ* samma artikulationsställe som *d* och *t*, men samma artikulationssätt som *h*. Därför ger kombinationerna *dh* och *th* en fingervisning om det isländska uttalet.

Även ligaturen *æ* bör enligt Språkrådets riktlinjer återges som just *æ*. Bl.a. TT ersätter dock av tekniska skäl *æ* i nordiska namn med *ä* (*Mediespråksgruppen*). Vissa väljer också att lösa upp ligaturen till *ae*, då den är skapad som en sammansättning av de två bokstäverna *a* och *e*.

I min definition av pseudo-endonymer inräknar jag även de ortnamn där de isländska grafemen ersatts enligt dessa ovan nämnda principer. Alltså räknar jag former som exempelvis ”Mosfellsbaer” och ”Thorlakshöfn” för *Mosfellsbær* och *Þorlákshöfn* som pseudo-endonymer. Utöver dessa redovisade tillvägagångssätt har jag i mitt material även identifierat flera andra metoder för att återge isländska ortnamn. Dessa behandlas senare i kapitel 4 och i kapitel 5.

Slutligen kan nämnas att *Geografilista* (1991), den norska riksläkande källan för främmande ortnamn, rekommenderar att man använder isländska endonymer, som exempelvis *Reykjavík*, *Vestfirðir* och *Vestmannaeyjar*, och inte tänkbara förnorskningarna och anpassningar såsom ”Reykjavik”, ”Vestfjordene” och ”Vestmannøyene”. Detta är i enlighet med strävandena hos FN:s expertgrupp för geografiska namn, som bl.a. har som målsättning att minska exonymbruket världen över (Ringstam 2005:40–41).

4. Resultat

Nedan redovisas ortnamnsbelägg hämtade ur de olika verken genrevis. I slutet av kapitlet sammanfattas resultaten.

4.1 Sagaöversättningar

Njals saga är den längsta av alla islänningasagorna. Sagan föreligger i fyra svenska översättningar från tre olika århundraden. Som jämförelse åt ortnamnsbruket i de fyra översättningarna tar jag även upp exempel ur en översatt barnanpassad version av sagan samt ur den svenska översättningen av *Svínfellinga saga*.

Äldst bland de svenska översättningarna är Albert Ulrik Bååths *Njals saga* från 1879. Bortsett från det arkaiska språkbruket och den tidsenliga språkdräkten med bl.a. pluralböjda verb, är det som mest utmärker Bååths översättning att han i hög grad försvenskar egennamnen. T.ex. översätts *Keldur*, som i alla andra svenska översättningar står i isländsk form, med ”Källorna” (Bååth 1879:65).

Efterledet *-fjörður* översätts av Bååth med *-fjärd* och inte med *-fjord*, som i alla efterföljande översättningar. Detta leder, tillsammans med dåtidens ändelse för bestämd form plural, till exonymer som ”Västfjärdarne” och ”Östfjärdarne” (a.a. 14 & 276). Isländska diftonger ersätts konsekvent med svenska monoftonger, så *Breiðafjörður* blir ”Bredfjärden” och *Haukadalur* blir ”Hökadalen” (a.a. 19 & 46). Konsonantklusterna *hl* och *hr*, som på isländska står för tonlösa [l]- och [r]-ljud, ersätts med *l* och *r*, som t.ex. i ”Lidarände” och ”Rutstad” för *Hlíðarendi* och *Hrútsstaðir* (a.a. 1 & 180). H:et i konsonantklustret *hv* behålls dock i enlighet med dåvarande svensk rättskrivning, t.ex. ”Hvitån” för *Hvítá* (a.a. 4, jfr ”Gissur hvite”, a.a. 94, min kursivering).

Bååths översättning gavs ut i en något omarbetad utgåva år 1909, där bl.a. arkaiska ord som *mälte* har ersatts med *sade*. Bland ortnamnen märks att första utgåvans ”Hof”, som är identisk med den isländska endonymen, har ersatts med ”Hov” i enlighet med nya stavningsmönster (Bååth 1879:131; Bååth 1909:91).

Därpå följde Hjalmar Alvings översättning, utgiven i serien *Isländska sagor* år 1943. Alving (1935:389) förklarar att han har som grundsats att ”så litet som möjligt förändra de isländska person- och ortnamnen, då de givetvis betyda mycket för tids- och lokalfärgen”. Dock ersätts, som

nämnts i kapitel 3.4, *ð* med *d*, och *þ* med *t*, samt *f* med *v* ”i sådan ställning, där det uttalades som *v*” (a.a. 390). Detta leder till ortnamn såsom ”Haukadalen”, ”Hov”, ”Raudaskridur” och ”Trihyrning” (Alving 1943:54, 56, 76 & 128). Alving skriver även ”Hvitån”, att jämföra med ”Gissur vite” (a.a. 6 & 123, mina kursiveringar) och de två namnformerna med *hv* hos Bååth ovan. Alving behåller alltså ortnamnets isländska förled *Hvit-*, medan tillnamnet *hvíti*, 'vite', har översatts till svenska. Bååth översatte båda namnen till svenska, men eftersom *vit* stavades *hvit* på 1800-talet blir Bååths exonym ”Hvitån” identisk med ”Hvitån” hos Alving, som har försökt behålla namnets isländska karaktär.

Alving har också som princip att ersätta *-i* i slutet av namn, t.ex. *Bjarni*, med *-e*, vilket resulterar i personnamnet *Bjarne* (1935:389) samt gårdsnamnet ”Hlidarende” (Alving 1943:45). I slutet av boken finns en karta, där vissa av ortnamnsformerna skiljer sig från dem i texten, t.ex. ”Austfjordarna” istället för sagans ”östfjordarna” (a.a. 91). På kartan används även exonymerna ”Tingvallarna” och ”Västmannaöarna”.

Ingegerd Fries översättning från 1981 återgår till ett mer försvenskande ortnamnsåtergivande med former som ”Hökadalen”, ”Lidarände” och ”Lögarnäs” (Fries 1981:195, 54 & 45), identiska med de namn som Bååth använde. Hon försvenskar även älvnamnet *Hvítá* till ”Vitån” (a.a. 57), i enlighet med modern rättstavning, jfr ”Gissur vite” (a.a. 131, min kursivering).

I andra fall ligger Fries ortnamnsval närmare Alving, t.ex. med endonymen ”Akratunga” och pseudo-endonymen ”Svinafell” (a.a. 87 & 182), till skillnad från Bååths ”Åkratunga” och ”Svinafjäll” (Bååth 1879:78 & 199). I sitt förord skriver hon ”Tingvallarna (Thingvellir)” (Fries 1981:8), alltså en exonym följd av en pseudo-endonym inom parantes.

Lars Lönnroth har gjort den senaste svenska översättningen av Njals saga. Också han försvenskar många ortnamn, även om han, liksom Alving, behåller de flesta av de isländska diftongerna, såsom i ”Breidafjord”, ”Landeyjar” och ”Laugarnäs” (Lönnroth 2006:42, 64 & 54). De två kartor som bifogats till översättningen innehåller dock formerna ”Bredfjorden”, ”Landöarna” och ”Lögarnäs” (a.a. 408-411), vilket tyder på att de bygger på kartorna i Fries bok.

Också i Lönnroths egen text uppkommer ibland inkonsekvent namnbruk, då ”Breidafjorden” för *Breiðafjörður* som tidigare nämnts har kvar den isländska diftongen, medan *Breiðdalur* återges som

”Breddalen” med svensk monoftong (a.a. 313). För att ge en överblick över ortnamnsbruket finns i tabell 2 nedan ett urval av ortnamn ur översättningarna av Njals saga jämte de isländska endonymerna:

Tabell 2

Isländska	Bååth	Alving	Fries	Lönnroth
Austfirðir	Östfjärdarne	östfjordarna ¹	östfjordarna	Östfjordarna
Austurland	–	östlandet	östlandet	Östlandet
Breiða-fjörður	Bredfjärden	Breida-fjorden	Bredfjorden	Breidafjord ²
Breiðdalur	Breddalen	Breiddal	Breddal	Breddal
Haukadalur	Hökadalen	Haukadal	Hökadalen	Haukadal
Hlíðarendi	Lidarände	Hlidarende	Lidarände	Lidarende
Hof	Hof/Hov	Hov	Hov	Hov
Hrútsstaðir	Rutstad	Hrutstad	Hrutsstad	Hrutsstad
Hvítá	Hvitån	Hvitån	Vitån	Vitån
Keldur	Källorna	Keldur	Keldur	Keldur
Kirkjubær	Kyrkoby	Kirkjubö	Kyrkeby	Kyrkeby
Landeyjar	Landöarna	Landöarna	Landöarna	Landeyjar ²
Laugarnes	Lögarnäs	Laugarnäs	Lögarnäs	Laugarnäs ²
Norðurland	Nordlandet	nordlandet	nordlandet	Nordlandet
Svínafell	Svinafjäll	Svinafell	Svinafell	Svinafell
Vestfirðir	Väst-fjärdarne	västfjordarna	Väst-fjordarna	Väst-fjordarna
Vesturland	Västlandet	västlandet	västlandet	Västlandet
Þingvellir	Tingvallarne	Tingvallarna	Tingvallarna (Thingvellir)	Tingvalla ²
Þríhyrningur	Trehörning	Trihyrning	Trehörningen	Trehörning

¹ ”Austfjordarna” på kartan.

² ”Bredfjorden”, ”Landöarna”, ”Lögarnäs” och ”Tingvallarna” på kartan.

Ytterligare sätt att återge ortnamnen i Njals saga på svenska finns i John Swedenmarks översättning av Brynhildur Þórarinsdóttirs omarbetade barnbok *Njáls saga*. Swedenmark behåller accenterna på egennamnens vokaler (vilket märks på personnamnet i bokens titel), men ersätter liksom översättarna ovan *ð* med *d*. *Þ* ersätts med *th* som i personnamnen ”Thorgeir” och ”Thorgerd” (Thórarinsdóttir 2004:12). Även i författarens fadersnamn har þ:et ersatts med *th* på omslaget och försättsbladet, vilket märks i källhänvisningarna i denna uppsats.

Swedenmark använder liksom Lönnroth exonymen ”Tingvalla” (a.a. 8). För namnet på Gunnars gård tar Swedenmark försvenskningen ett steg längre än Bååth och Fries och skriver ”Lidsände” (a.a. 7). Den isländska genitivändelsen *-ar* i ”Lidarände” ersätter han alltså med svenskans *-s*.

Försvenskning är dock inte den allenarådande metoden av ortnamnsåtergivning i sagaöversättningar. Sten Kindlundh har i stor utsträckning bevarat de isländska namnformerna i sin översättning *Sagan om svínfellingarna*. Verket innehåller endonymer såsom ”Hof”, ”Kirkjubær” och ”Svínafell” (Kindlundh 2008:8), att jämföra med de olika pseudo-endonymerna och exonymerna i översättningarna av Njals saga i tabell 2 ovan. ”Nordfjärdingen”, ”Östfjärdingen” och ”östlandet” har däremot fått svensk skepnad (a.a.).

4.2 Skönlitteratur

I det följande redovisas ortnamn ur de sex romaner som har ingått i undersökningen och som fem olika författare och fyra olika översättare står bakom.

Skugga-Baldur, skriven av Sjón (pseudonym för Sigurjón B. Sigurðsson) och utgiven i original år 2003, publicerades på svenska år 2005 i översättning av Anna Gunnarsdotter Grönberg. Översättaren har i de flesta fallen återgett isländska ortnamn i den isländska nominativformen med accenter och särisländska grafem, t.ex. ”Dalur”, ”Suðurnes” och ”Reykjavík” (Sjón 2005:39, 54 & 56).

I vissa fall har hon översatt naturnamn helt eller delvis. Exempelvis återges originalets ”Hánibba Ásheimahnjúks kallast Eystri-Hánibba” (Sjón 2003:88) med ”Den högsta klippspetsen på Ásheimars topp kallas Östra högspetsen” (Sjón 2005:88). Efterledet *-hnjúkur* har alltså ersatts

med appellativet ”topp” medan hela *Eystri-Hánibba* har bytts ut mot ”Östra högspetsen”.

I andra fall har Gunnarsdotter Grönberg behållit de isländska naturnamnsefterled som beskriver vilken sorts naturfenomen det rör sig om, men istället lagt till upplysningar om det i den svenska texten. ”[...] ganga með Mjaðará” (Sjón 2003:92) blir sålunda ”[...] gå längs med *älven* Mjaðará” (Sjón 2005:93, min kursivering). Efterledet *-á*, *-å* eller *-älv*, står alltså kvar i sin isländska form.

I Inge Knutssons översättning av Einar Már Guðmundssons *Universums änglar* återges däremot ”Viðidalsá” som ”Viðidalsån”, där efterledet översatts och satts i bestämd form (Guðmundsson 1993:25; Guðmundsson 1996:24). Även efterleden *-dalur* och *-sýsla* (en administrativ enhet) har översatts, medan resten av ortnamnen har behållits i den isländska formen, såsom i ”Hraungerðisdal” och ”Eyjafjarðarhéraði” (Guðmundsson 1996:28).

Också stadsdelsnamn får svenska efterled, såsom ”Hlíðaromráði” och ”Þingholtskvartern” för originalets ”Hlíðar” och ”Þingholtin” (Guðmundsson 1996:101, 130; Guðmundsson 1993:102 & 130). Istället för ortnamnet ”Norðurland” används det svenska appellativet ”nordlandet” (Guðmundsson 1996:28). Gatunamn står däremot i de isländska nominativformerna utan tillägg eller förändring av efterleden och ändelserna, t.ex. ”Bankastræti”, ”Gunnarsbraut” och ”Njálsgata” (a.a. 24), liksom namn på samhällen och ögrupper, t.ex. ”Sauðárkrókur” och ”Vestmannaeyjar” (a.a. 86 & 100).

Även Ylva Hellerud, som har översatt Arnaldur Indriðasons detektivromaner om kriminalpolisen Erlendur Sveinsson, återger för det mesta de isländska ortnamnen i deras isländska form, t.ex. ”Garðabær” och ”Þingvellir” (Indriðason 2003:70 & 98). Hon använder dock den svenska exonymen ”Västmannaöarna” (Indriðason 2007:198). Vissa naturnamn får också, liksom hos Gunnarsdotter Grönberg och Knutsson, sina efterled översatta till svenska, såsom ”Eskifjarðarheden”, ”Eskifjarðarlandet” och ”Eskifjarðarälven” (a.a. 140).

I sammansättningar där förledet utgörs av ett sammansatt isländskt ortnamn sätter Hellerud ofta in ett fog-s, som i exempelvis ”Keflavíksvägen” (Indriðason 2003:46). Knutsson skriver istället ”Keflavíkvägen” utan fog-s (Guðmundsson 1996:153).

I Swedenmarks översättning av Hallgrímur Helgasons *101 Reykjavík* försvenskas ortnamnen i stor utsträckning. T.ex. förekommer exonymerna ”Tingvalla” och ”Västmannaöarna” (Helgason 2000:157,

281). Swedenmark har dessutom sållat bort de allra flesta isländska accenterna i ortnamnen, vilket redan märks i titeln ”Reykjavik”. *Ð* ersätts med *d*, som i ”Hveragerdi” (a.a. 341), medan *þ* oftast ersätts med *th*, som i ”Thorlakshöfn” (a.a. 200), men ibland med *t*, som i ”Bergtoragatan” (a.a. 16). Nominativändelsen *-ur* behålls ibland och utelämnas ibland, t.ex. ”Kopavogur” och ”Kopavog” samt ”Grafarvogur” och ”Grafarvog” (a.a. 95, 151, 199 & 196). Också gatunamnen behandlas något inkonsekvent, då t.ex. *-stígur* ömsom blir *-stigen* och ömsom *-stig* (a.a. 263 & 344).

Även författaren Göran Tunström försvenskade en del av det delvis påhittade isländska namnmaterialet i sin roman *Skimmer*. Verket innehåller många exempel på till synes godtyckliga ortnamnsval. Hannesdóttir (1998:70) har konstaterat att boken ”kryllar av fel” när det gäller de isländska namnen. Accenter sätts ibland ut som i ”Ísafjörður”, ibland utelämnas de som i ”Breidavík” och ibland sätts de ut fast ovanför fel vokal, som i ”Skáldastígur” för *Skáldastígur* (Tunström 1996:77, 99 & 100).

4.3 Resehandböcker

Många svenskspråkiga reseguider är översatta från engelska och utgivna som delar i större serier. Här presenteras ortnamnen ur tre sådana guideböcker över Island samt ur två resehandböcker som har svenska som originalspråk.

I Margareta Torfgård Hallgrens översättning av Prices & Proctors *Island* betecknas de flesta orterna med isländska endonymer, t.ex. ”Ísafjörður” och ”Þórsmörk”, men vissa med svenska exonymer, t.ex. ”Västmannaöarna” (Price & Proctor 2008:76, 48 & 44). Ibland står en exonym inom parantes efter endonymen, t.ex. ”Þingvellir (Tingvalla)”, ”Svartifoss (Svartfallet)” och ”Papey (Munkön)” (a.a. 40, 52 & 75). Namnen på större landområden får också svenska benämningar, som t.ex. ”Nordlandet”, ”Sydlandet”, ”Västfjordarna”, ”Västlandet”, ”Östfjordarna” och ”Östlandet” (a.a. 54, 47, 76, 79, 74 & 71).

Formen ”Snæfellsneshalvön” (a.a. 80) är förmodligen en rest från ett ”Snæfellsnes peninsula” i originalet, då *nes* ('näs') och *halvö* har samma betydelse. Också Åsa Hjalmarssons översättning av Meads *Island* innehåller formen ”Snæfellsneshalvön” samt den identiskt uppbyggda formen ”Reykjaneshalvön” (Mead 2005: 61 & 48).

I Hjalmarssons översättning har annars *ð* behållits, som i ”Hveragerði”, medan *þ* har ersatts med *th*, som i ”Thingvellir” och ”Thingvallavatn” (a.a. 47). Översättning utmärker sig med den annars i materialet icke påträffade formen ”Västmanöarna” (a.a. 115).

Också i den tredje översatta resehandboken, Williams *Island: Allt du behöver veta*, översatt av Kjell Waltman, återfinns formen ”Reykjaneshalvön” (Williams 1998:42). För Snæfellsnes har Waltman däremot gjort omskrivningen ”udden Snæfellsnes” (a.a. 69), vilket påminner om Gunnarsdotter Grönbergs ”älven Mjaðará” ovan, trots att ”udde” kan låta väl litet för att beskriva den ungefär tio mil långa halvön. I övrigt används endonymer, såsom ”Vestmannaeyjar”, ”Þingvallavatn” och ”Þingvellir” (a.a. 50 & 81), bortsett från omskrivningarna ”de östra fjordarna” och ”de nordvästra fjordarna” för *Austfirðir* och *Vestfirðir* (a.a. 59 & 83).

I *Islandsguiden*, som har svenska som originalspråk, ersätts däremot *ð* med *d* och *þ* med *th* (Isaksson & Isaksson 1988:122). Det isländska grafemet *æ* behålls, så former som ”Gardabær”, ”Thingvellir” och ”Vestfirðir” förekommer (a.a. 21, 13 & 18). Accenter sätts ut ovanför vokalerna i ortnamn som ”Hlíðarendi”, ”Keflavík” och ”Krísuvík”, men däremot inte i huvudstadens namn, ”Reykjavík” (a.a. 107, 22, 33 & 13). Former som ”Dyrhólæy” och ”Heimæy” (a.a. 76 & 99) för *Dyrhólaey* och *Heimaey* kan knappast förklaras på andra sätt än misstag i något led av bokproduktionen.

Karlsson använder i sitt verk *Island: En resa till sagornas och vulkanernas ö* en metod som påminner om den som Torfgård Hallgren använde i sin översättning ovan: Han skriver den isländska (pseudo-)endonymen först och sedan en exonym inom parantes, som t.ex. ”Heimaey (Hemön)”, ”Þingvellir (Þingvalla)” och ”Vestmannaeyjar (Vestmannaöarna)” (Karlsson 1999:42, 199 & 33). I texten finner man även pseudo-endonymer och exonymer som ”Austfirðir”, ”Hlíðarendi”, ”Nordlandet” och ”Vestfirðir” (a.a. 138, 205, 37 & 177).

4.4 Uppslagsverk

Här redovisas isländska ortnamn ur det tryckta uppslagsverket *Nationalencyklopedin* (1989–1996), som innehåller ca 170 000 artiklar, samt ur dess elektroniska version *NE.se*, som har ungefär tre gånger så många artiklar (*NE.se*). *Nationalencyklopedin* använder ofta endonymer

med bibehållna diakritiska tecken för utländska orter. *P* ersätts, som tidigare nämnts, med *th*, vilket leder till att det blir enklare att veta var i bokstavsordningen som t.ex. ”Thingvallavatn” och ”Thjórsá” är placerade. Från uppslagsorden ”Hemön” och ”Västmannaöarna” finns hänvisningar till artiklarna vid ”Heimaey” och ”Vestmannaeyjar”. Några hänvisningar från ”Tingvalla” eller ”Tingvallarna” till artikeln vid pseudo-endonymen ”Thingvellir” finns däremot inte.

Ett antal andra exonymer finns dock i *Nationalencyklopedin*. T.ex. i artikeln om Njåls saga (*Nationalencyklopedin* 1994, band 14) omnämns ”Gunnar på Lidarände”, där gårdsnamnet har samma form som hos Bååth och Fries. I artikeln *Ljósvefninga saga* (*Nationalencyklopedin* 1992, band 12) uppges att sagan utspelar sig på ”Nordlandet”. I artiklarna *Island* och *isländska* (*Nationalencyklopedin* 1992, band 9) nämns ”Västfjordarna”.

Av artiklarna *Bíldudalur*, *Hólmavík*, *Patreksfjörður* och *Reiphólsfjöll*, som bara finns i den digitala versionen, framgår däremot att dessa fyra platser ligger ”på Vestfirðir” (*NE.se*). Varken ”Vestfirðir” eller ”Västfjordarna” har egna artiklar i någon av utgåvorna. Inte heller finns särskilda artiklar om Austfirðir eller Östfjordarna, Austurland eller Östlandet, Norðurland eller Nordlandet, Suðurland eller Sydlandet, Vesturland eller Västlandet. I nätupplagans version anges dock i artikeln om Sæmundr Sigfússon att han var bosatt på en gård på ”Sydlandet” (*NE.se*).

Nationalencyklopedin är den enda av studiens källor som innehåller landsnamnet ”Ísland” med accent över i:et. Det står dock enbart i rutan med landsfakta vid artikeln om Island, där det nämns att landets officiella namn på det inhemska språket är ”Lýðveldið Ísland”.

4.5 Resultatsammanfattning

Några enhetliga sätt för en viss genre att återge isländska ortnamn kan inte urskiljas i materialet. Istället skiftar användandet av endonymer, pseudo-endonymer och exonymer ofta mellan olika författare eller mellan olika översättare. Överlag verkar dock sagaöversättningarna oftare innehålla svenska exonymer, medan isländska endonymer är vanligare i översättningarna av den nutida skönlitteraturen.

Resehandböckerna är de källor som uppvisar störst variation bland ortnamnen: Vissa innehåller nästan bara endonymer, medan andra

karaktäriseras av sina pseudo-endonymer och försvenskningar. De tre reseguiderna som är översatta från engelska är de enda källorna som innehåller konstruktioner som ”Reykjaneshalvön” och ”Snæfellsneshalvön”, där de sista ordleden har samma betydelse.

Endonymen ”Ísland” förekommer på ett ställe i *Nationalencyklopedin*. I resten av källorna finns enbart formen ”Island” utan accent över i:et.

5. Diskussion och analys

Lejonparten av materialets ortnamn som inte är identiska med de isländska endonymerna avviker enbart när det gäller accenttecken och de tre grafemen *ð*, *þ* och *æ*. Det rör sig alltså om det som jag kallar pseudo-endonymer, t.ex. ”Gardabaer” eller ”Gardabær” för *Garðabær* och ”Kopavogur” för *Kópavogur*. Det vore inte motiverat att ta med alla dessa olika pseudo-endonymer i en framtida svensk sammanställning över utländska ortnamn. Istället borde man förklara vilka funktioner diakritiska tecken och främmande bokstäver fyller i olika språk samt ge riktlinjer för hur de kan ersättas om man av en eller annan anledning inte kan återge dem som på endonymspråket. Då kan författaren, översättaren eller förläggaren på egen hand komma fram till att exempelvis *Þórðarhyrna* även skulle kunna skrivas t.ex. ”Thórdarhyrna”, ”Tordarhyrna” eller ”Tórdharhyrna”.

5.1 Exonymerna

Flera av ortnamnsformerna i det undersökta materialet avviker från endonymerna på ett sätt som inte faller inom ramen för min definition av pseudo-endonymer. Det är de svenska exonymerna för isländska ortnamn. Man kan däremot knappast beskriva någon av dem som i hög grad etablerad, då de olika författarna och översättarna, som har gett upphov till källorna ur vilka materialet för min studie är hämtat, ofta använder olika namnformer för samma geografiska lokalitet. Det som t.ex. Knutsson och Waltman benämner ”Vestmannaeyjar”, kallar Hellerud och Torfgård Hallgren ”Västmannaoarna”, medan Karlsson skriver ”Vestmannaoarna” och Hjalmarsson ”Västmanöarna”.

Kan man över huvud taget tala om någon etablerad form när ortnamnsbruket är så brokigt? Gårdsnamnet *Hlíðarendi* återges t.ex. på inte mindre än sex olika sätt: "Hlidarende", "Hlidarendi", "Hlíðarendi", "Lidarende", "Lidarände" och "Lidsände". Detta kan jämföras med de svenska ord som har parallella stavningar (såsom *grensle* och *gränsle*, *schyst* och *sjyst* eller *timme* och *timma*) eller parallella böjningsmönster (såsom *kolleger* och *kollegor* eller *paraplyer* och *paraplyn*) (SAOL). Också i en framtida svensk sammanställning över rekommenderade former och stavningar för utländska ortnamn måste man räkna med att en och samma lokalitet kan ha två eller flera olika former som alla kan räknas som god svenska. På liknande sätt har den norska *Geografilista* (1991) uppslag som "Godthåb el. Nuuk", "Helsingfors el. Helsinki" och "Michigansjøen el. Lake Michigan".

Det finns dock gradskillnader i hur etablerade resp. ovanliga vissa ortnamnsformer kan sägas vara. T.ex. kan formerna "Hlidarendi" och "Hlíðarendi", som bara förekommer i ett verk vardera i de undersökta källorna, avskrivs som pseudo-endonymer. "Lidarände" kan däremot, utifrån mitt material, kallas den mest etablerade svenska formen, då den förekommer hos både Bååth och Fries samt i *Nationalencyklopedin*. Valet av namnform i *Nationalencyklopedin* kan för övrigt bero på att Fries översättning var den senaste vid utgivningen av uppslagsverket.

En förklaring till former såsom "Lidarende", "Vestlandet" och "Vestmannaöarna" kan vara en motvilja att skriva isländska ortnamn med bokstaven *ä*, då den saknas i det isländska alfabetet. Att använda bokstäver som inte förekommer i endonymspråket utgör dock annars inget hinder för bildande av exonymer på svenska. Ett exempel på det är att den enda skillnaden mellan den svenska formen "Själland" och den danska endonymen *Sjælland* just är ä:et.

Den för Hjalmarssons översättning unika formen "Västmanöarna" kan analyseras på två olika sätt. Antingen har mellanledet i *Vestmannaeyjar*, *-manna-*, som är plural genitiv av substantivet *maður*, 'man', och som även återfinns i svenska i ord som *elvamannalag*, missuppfattats och ersatts med singularformen *man*. Eller så kan formen tolkas som en snillrik parallell till bl.a. ortnamn som *Västmanland*, där mellanledet *-man-* utvecklats ur den gamla böjningen för genitiv plural i former som "Vestmannaland" (Wahlberg 2003:371). I vilket fall som helst är exonymen "Västmanöarna", utifrån materialet i denna studie, ovanlig jämfört med exonymen "Vestmannaöarna" och endonymen "Vestmannaeyjar". Dessa två sistnämnda former förekommer i flera av

de andra källorna, bl.a. *Nationalencyklopedin*, och därför kan de båda kallas etablerade.

Av de svenska exonymerna för Þingvellir används formen ”Tingvallarna” i tre av de fyra översättningarna av Njals saga, medan formen ”Tingvalla” bara används av Lönnroth (som också har ”Tingvallarna” i den bifogade kartan). I de andra två undersökta genrerna förekommer exonymen ”Tingvalla” vid sidan om endonymen ”Þingvellir” och pseudo-endonymerna ”Thingvellir” och ”Tingvellir”. Alla fem formerna, utom ”Tingvellir” som bara förekommer hos Karlsson, är vanligt förekommande i materialet.

Det finns sammanlagt tio svenska exonymer som utifrån mitt material kan kallas relativt etablerade och frekventa, då de förekommer i flera olika källor tillhörande olika genrer. De redovisas i tabell 3 nedan jämte isländska endonymer och eventuella pseudo-endonymer:

Tabell 3

Endonymer	Pseudo-endonymer	Exonymer
<i>Austfirðir</i>	<i>Austfirðir</i>	<i>Östfjordarna</i>
<i>Austurland</i>	–	<i>Östlandet</i>
<i>Heimaey</i>	–	<i>Hemön</i>
<i>Norðurland</i>	<i>Nordurland</i>	<i>Nordlandet</i>
<i>Suðurland</i>	<i>Sudurland</i>	<i>Sydlandet</i>
<i>Vestfirðir</i>	<i>Vestfirðir</i>	<i>Västfjordarna</i>
<i>Vesturland</i>	–	<i>Västlandet</i>
<i>Vestmannaeyjar</i>	–	<i>Västmannaöarna</i>
<i>Þingvellir</i>	<i>Thingvellir, Tingvellir</i>	<i>Tingvalla, Tingvallarna</i>

Utöver dessa former är också landsnamnet ”Island” att betrakta som etablerat. Formen utan accent förekommer både i *Nationalencyklopedin* och *Utrikes namnbok* (som även anger långformen ”Republiken Island”) samt i TT-språkets lista över statsnamn. Ingen av de översättare, som i övrigt var noggranna med att korrekt placera accent ovanför rätt vokal, behöll accenten ovanför i:et i ”Island”. Detta passar in i mönstret som

Rostvik (1987) fann i sin studie av kartböcker, där endonymer i ytterst få fall användes för länder.

Också formen ”Reykjavik” utan accent kan kallas etablerad. Bl.a. Isaksson & Isaksson särskiljer stavningen på huvudstaden från stavningen på övriga samhällen, exempelvis ”Keflavík” och ”Krísuvík”, som skrivs med accenttecken. Även Sveriges ambassad i Reykjavik använder stavningen utan accent på sin hemsida (*Regeringskansliet*), vilket skulle kunna tolkas som att det är den officiella svenska namnformen för Islands huvudstad.

Till redaktionen för en eventuell framtida svensk motsvarighet till *Geografilista* skulle jag rekommendera att ta med landsnamnet ”Island” samt exonymerna i tabell 3 jämte de isländska endonymerna, d.v.s. ”Austfirðir el. Östfjordarna” resp. ”Östfjordarna el. Austfirðir” o.s.v. Formen ”Reykjavik” skulle också kunna vara med som alternativ till endonymen ”Reykjavík”. Även ett urval av endonymerna för större samhällen, glaciärer och vattendrag som saknar svenska exonymer borde tas med, t.ex. *Akureyri*, *Vatnajökull* och *Þjórsá*.

Med Mattissons modell (1993), där exonymerna klassificeras som översättningar, lån eller anpassningar, kan man konstatera att de svenska exonymerna för isländska ortnamn oftast är kombinationer av översättning och anpassning. Isländska ortnamn tenderar att stå i obestämd form, medan svenska oftare står i bestämd form. Jämför t.ex. det isländska önamnet *Viðey* med *Vedön* i Dalarna och *Vedön* i Västra Götaland. Visserligen finns undantag, exempelvis *Vedö* i Småland, men i de flesta fall där de isländska ortnamnen i materialet har översatts, helt eller delvis, har efterleden satts i bestämd form. Överföringen från ”Vestfirðir” till ”Västfjorðar” är då översättning, medan den i nästa steg, från ”Västfjorðar” till ”Västfjordarna”, är anpassning.

5.2 Skillnader mellan och inom genrerna

Någon enhetlig metod att återge isländska ortnamn som är unik för en viss genre finns inte. Däremot finns vissa utmärkande drag som skiljer sagaöversättningar, den moderna skönlitteraturen och resehandböckerna åt. Överlag verkar översättarna till nutida romaner föredra att behålla de isländska endonymerna. Viss partiell översättning av naturnamn kan dock ske, t.ex. ”Eskifjarðarälven”, om man inte väljer förklarande

omskrivningar, såsom ”älven Mjaðará”. För bebyggelsenamn används endonymer eller pseudo-endonymer.

Skillnaden mellan Helleruds ”Keflavíksvägen” och Knutssons ”Keflavíkvägen” ligger i huruvida man utgår ifrån de främmande ortnamnens uppbyggnad i endonymspråket eller om man betraktar dem som språkliga öar när de väl är införda i svensk text. Ser man ortnamnet, i detta fall ”Keflavík”, som ett sammansatt ord, följer det svenska grammatiska regler att sätta in ett fog-s i sammansättning med ett svenskt ord, i detta fall ”väg”, jfr med ”avfartsväg”. Betraktar man istället ortnamnet som ett icke-sammansatt ord, sätts oftast inget fog-s ut, som i t.ex. ”järnväg”. Båda konstruktionerna är alltså i enlighet med svensk grammatik.

Swedenmarks översättning av Helgasons roman och Tunströms *Skimmer* var de två av de skönlitterära källorna som innehöll flest pseudo-endonymer och exonymer. Försvenskningarna gick dock aldrig lika långt som hos många av de lettiska författarna och översättarna i R e - Dravi as studie (1991). T.ex. har ”Kópavogur” på sin höjd förlorat sin accent och sin ändelse, men aldrig förvandlats till oigenkännlighet med former som **Kutviken* eller **Sälungesbukten*. Sådana namnformer kan, liksom de lettiska översättningarna av svenska ortnamn, betraktas som olämpliga av flera skäl. Dels skulle en lett utan kunskaper i svenska språket aldrig kunna återfinna exempelvis ”Siena tirgus” (*Hötorget*) på en karta över Stockholm. Dels är staden Kópavogur lika lite en vik som Västerås, som nämndes i inledningen, är en åmynning. Att översätta sådana ortnamn är att lägga för stor vikt vid det semantiska innehållet hos ortnamnens beståndsdelar.

Bland sagaöversättningarna är däremot försvenskning den dominerande normen. Utöver tillvägagångssätten för att återge isländska ortnamn som nämndes i kapitel 3.4, ersätts ofta de isländska diftongerna *au* och *ei* med *ö* och *e*. Detta kan förklaras med att diftongen *au*, på isländska uttalad [öj], ofta motsvaras av vokalen *ö* i besläktade svenska ord (t.ex. *laugardagur*, 'lördag', och *austur*, 'öst'), medan *ei*, uttalad [ej], ofta motsvaras av *e* (t.ex. *breiður*, 'bred', och *steinn*, 'sten'). Även att byta ut i:n mot e:n i slutet av egennamn förekommer ofta. Dock är det vanligare för personnamn, som t.ex. ”Helge” och ”Snorre” för *Helgi* och *Snorri*, än för ortnamn.

Ofta får alla delar av ortnamnen i sagaöversättningarna svensk skepnad, som t.ex. i ”Svinafjäll” eller ”Trehörningen”. Om man utgår ifrån teorin som redogjordes för i Vilmundarsons artikel (1999), att

förledet i exempelvis *Hrútsstaðir* kan vara ett appellativ, skulle man även kunna tänka sig former som "Gumsestad" eller "Baggestad" i svenska översättningar. I just fallet *Hrútsstaðir* bor dock Hrútr (återgivet i de svenska översättningarna som "Hrut" eller "Rut") på gården. Därför ligger det närmare till hands att anta att han själv och inte hans får har gett upphov till gårdsnamnet, vilket kan vara en rimlig förklaring till att namnformerna i de svenska översättningarna är "Hrutsstad", "Hrutstad" eller "Rutstad".

Att försvenskningar är vanligare i sagaöversättningar kan ses som en parallell till *Nationalencyklopedins* praxis för nutida och historiska namn. I uppslagsverket används ofta lokala utländska former för nutida orter, medan historiska orter oftare får svenska namn. T.ex. används "Aquitaine" för den nuvarande regionen i sydvästra Frankrike, medan "Akvitanien" används för det historiska området vid Biscayabukten (Sjögren 1999). På samma sätt skulle "Þingvellir" kunna användas om dagens nationalpark, medan "Tingvalla" eller "Tingvallarna" skulle referera till den historiska mötesplatsen.

Alving och Fries skriver "nordlandet" och "östfjordarna" med små begynnelsebokstäver, vilket framgår i tabell 2 ovan. Därmed bör dessa ord snarare betraktas som appellativ än egennamn. Det semantiska innehållet hos orden som ingår i ortnamnen "Nordlandet" och "Östfjordarna", såsom de skrivs av Lönnroth, fungerar även för att beskriva referenterna: Landet i norr och fjordarna i ost. Därför är gränsen mellan appellativen och ortnamnen i dessa fall hårfin. Att Fries däremot skriver "Västfjordarna" med stor begynnelsebokstav kan bero på att betydelsen hos komponenterna i ortnamnet "Västfjordarna" inte helt korrekt beskriver referenten, då området geografiskt ligger på nordvästra Island. Jfr med omskrivningarna "de östra fjordarna" och "de nordvästra fjordarna" i Waltmans översättning av Williams resehandbok.

I de undersökta resehandböckerna används annars endonymer, pseudo-endonymer och exonymer om vartannat. Något klart mönster går inte att uttyda, bortsett från att det är den enda genren som innehåller former i stil med "Reykjaneshalvön" och "Snæfellsneshalvön". Liknande ortnamnskonstruktioner finns mig veterligen inte i naturligt två- eller mångspråkiga områden (jfr Edlunds studier (1989; 1999), där det inte fanns några ortnamn med strukturer som **Roslaksviken* eller **Sunderbykilä*, i vilka de två efterleden har samma betydelse). Inte heller de översättare som står bakom de undersökta verken med isländska som originalspråk använder sådana konstruktioner, t.ex.

**Mjaðaráälven* eller **Eskifjarðarheiðiheden*. Formerna kan istället ses som resultat av att översättaren har kunskaper i verkets källspråk, i detta fall engelska, men inte i endonymspråket, i detta fall isländska.

Nationalencyklopedin, som utgjorde en egen genre i denna studie, innehåller både endonymen *Vestfirðir* och exonymen *Västfjordarna*. Det kan bero på att de olika artiklarna i uppslagsverket har skrivits av många olika författare under en relativt lång tidsperiod. Att ett verk som *Nationalencyklopedin*, med över en halv miljon artiklar, skulle vara konsekvent i varje detalj vore nästintill en omöjlighet.

5.3 Avslutning

En svårighet med att hantera främmande ortnamn, oavsett om man använder endonymer eller översättningar och anpassningar, är att vara konsekvent. Skriver man t.ex. ”Suðurland” på ett ställe i en text, bör man absolut också välja endonymen ”Norðurland” och inte exonymen ”Nordlandet” på ett annat ställe i samma text. Och vice versa om man först skriver ”Sydlandet”. Behovet av korrekturläsning visas också av misstag som exempelvis ”Heimæy” och ”Skaldástigur” för *Heimaey* och *Skáldastígur*. Huruvida det i dessa och liknande fall är författaren, översättaren eller förlaget som brustit i noggrannhet är svårt att avgöra.

Av de nio endonymerna och tio exonymerna som redovisas i tabell 3 ovan är det ingen form som i sig själv kan sägas vara lämpligare eller mer korrekt i alla sammanhang än den andra. Alla former förekommer frekvent i svenska texter om Island. Samma sak gäller för formerna ”Reykjavik” och ”Reykjavík”. Landsnamnet ”Island” bör däremot skrivas utan accent på svenska.

Litteraturförteckning

Källor

Tryckt material

- Alving, Hjalmar 1943. *Isländska sagor*, band 4. Stockholm: Bonnier.
- Bååth, Albert Ulrik 1879. *Nials saga*. Stockholm: Seligmann.
- Bååth, Albert Ulrik 1909. *Nials saga*. Stockholm: Ljus.
- Fries, Ingegerd 1981. *Njals saga*. Högasnäs: Bra klassiker.
- Guðmundsson, Einar Már 1993. *Englar alheimsins*. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Guðmundsson, Einar Már 1996. *Universums änglar*. Stockholm: Natur & kultur.
- Helgason, Hallgrímur 2000. *101 Reykjavik*. Stockholm: Norstedt.
- Indriðason, Arnaldur 2003. *Glasbruket*. Stockholm: Prisma.
- Indriðason, Arnaldur 2007. *Vinterstaden*. Stockholm: Prisma.
- Isaksson, Olov & David Isaksson 1988. *Islandsguiden*. Stockholm: Ordkompaniet.
- Karlsson, Eric 1999. *Island: En resa till sagornas och vulkanernas ö*. Stockholm: Natur och kultur/LT.
- Kindlundh, Sten 2008. Svínfellinga saga i svensk översättning. I: *Gardar* 39. S. 7–22.
- Lönnroth, Lars 2006. *Njals saga*. Stockholm: Atlantis.
- Mead, Rowland 2005. *Island*. Malmö: Fyris.
- Nationalencyklopedin*, band 1–20 (1989–1996). Höganäs: Bra böcker.
- Price, Lance & James Proctor 2008. *Island*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Sjón 2003. *Skugga-Baldur*. Reykjavík: Bjartur.
- Sjón 2005. *Skugga-Baldur*. Stockholm: Alfabet.
- Thórarinsdóttir, Brynhildur 2004. *Njáls saga*. Stockholm: Bergh.
- Tunström, Göran 1996. *Skimmer*. Stockholm: Bonnier.
- Williams, David 1998. *Island: Allt du behöver veta*. Stockholm: Norstedt.

Webbsidor

NE.se = Nationalencyklopedin <http://ne.se>. Hämtad 2009-12-16.

Övrig litteratur

Tryckt material

- Alving, Hjalmar 1935. *Isländska sagor*, band 1. Stockholm: Bonnier.
- Andersson, Thorsten 1994. Ortnamnens existentiella villkor. I: Ulfsparré, Göran (red.). *Ortnamn värda att vårda: Föredrag från Riksantikvarieämbetets symposium Ortnamnskultur*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet. S. 7–21.
- Brodal, Jan 1999. Endonymi eller eksonymi? Noen prinsipielle og praktiske betraktninger. I: *Utanlandske namn i Norden: Rapport frå NORNA:s tjuesjette symposium i Oslo 28.–30. mai 1997*. Uppsala: NORNA-förlaget. S. 157–170.
- Edlund, Lars-Erik 1989. Några perspektiv på ortnamn och kulturområden i övre Norrlands kustland. I: *Saga och Sed*. S. 135–172.
- Edlund, Lars-Erik 1999. Språkgeografi och namnforskning. I: *Den nordiska namnforskningen: I går, i dag, i morgon: Handlingar från NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 februari 1997*. Uppsala: NORNA-förlaget. S. 189–202.
- Geografilista* 1991. Oslo: Novus.
- Hannedóttir, Anna Helga 1998. Skimmer, chimärer och chimairor. I: *Form – innehåll – effekt: Stilistiska och retoriska studier tillägnade Peter Cassirer på 65-årsdagen*. Göteborg: Institutionen för svenska språket. S. 67–78.
- Kadmon, Naftali m.fl. 1992. *Glossary of toponymic terminology*. New York: United Nations.
- Mattisson, Ann-Christin 1993. Exonymer och endonymer. I: Hallberg, Göran m.fl. (red.). *Nordiska orter och ord: Festskrift till Bengt Pamp på 65-årsdagen den 3 november 1993*. Lund: Dialekt- och ortnamnsarkivet. S. 158–160.
- Raper, Peter E. 1997. National and international standardization of geographical names. I: Pitkänen, Ritva Liisa & Kaija Mallat (red.).

- You name it: perspectives on onomastic research.* (Studia Fennica Linguistica 7) Helsingfors. S. 206–216.
- Ringstam, Hans 2005. *Standardisering av geografiska namn: om FN:s ortnamnsarbete.* Gävle: Lantmäteriverket.
- Rostvik, Allan 1987. Exonymer i moderna svenska skolatlaser. I: *Nionde nordiska namnforskarkongressen, Lund 4–8 augusti 1985.* Lund: Dialekt- och ortnamnsarkivet. S. 281–291.
- R e - Dravi a, Velta 1991. Svenska ortnamn i lettisk skönlitteratur. I: *Namn och bygd* 79. S. 101–107.
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket 2006. Stockholm: Norstedt.
- Sjögren, Peter A. 1999. Lake Superior eller Övre sjön? I: *Språkvård* 1999/2. S. 19–24.
- SOU 1982:45. *Ortnamns värde och vård. Betänkande av särskild utredare.* Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Svenska skrivregler* 2008. Stockholm: Liber.
- UN = Third United Nations conference on the standardization of geographical names, Athens, 17 August–7 September 1977. Vol. I. *Report of the conference.* 1979. New York: United Nations.
- Utrikes namnbok* 2007. Stockholm: Utrikesdepartementet.
- Wahlberg, Mats (red.) 2003. *Svenskt ortnamnslexikon.* Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.
- Vilmundarson, Þórhallur 1999. Om islandsk stedsnavneforskning. I: *Den nordiska namnforskningen: I går, i dag, i morgon: Handlingar från NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 februari 1997.* Uppsala: NORNA-förlaget. S. 133–139.

Webbsidor

- Mediespråksgruppen = Rekommendationer från Mediespråksgruppen*
<http://www.tt.se/ttsprak/skrivregler/previewPage.aspx?chapter=0&page=0&xml=mediegruppen.xml&template=mediegruppen.inc#section8:6> Hämtad 2009-12-07.
- Regeringskansliet = Ambassader och konsulat per stad*
<http://www.regeringen.se/sb/d/5615> Hämtad 2009-12-14.
- Språkrådet = Lämpliga källor för geografiska namn?*
<http://www.sprakradet.se/4465> Hämtad 2009-11-12.

TT-språket <http://www.tt.se/ttsprak/> Hämtad 2009-11-30.

E-brev

SV: SV: motsvarighet till Geografilista utgiven av Norsk språkråd? Ola Karlsson <ola.karlsson@sprakradet.se>. E-brev från Språkrådet, 24 november 2009.